

ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Камілла Вороніна
(Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЛЕКСИЧНОГО НОНСЕНСУ: ВПЛИВ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НА ВИБІР ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ВІДПОВІДНИКА

Досліджуються особливості перекладу лексичного нонсенсу. Показано, що особистісні характеристики перекладача істотно впливають на процес виконання перекладу лексем-нонсенсів та визначення їх перекладацьких відповідників. У результаті експерименту встановлено, що обраний перекладацький відповідник відбиває специфіку інтерпретації кожного перекладача, а також фактори її здійснення.

Ключові слова: відповідник, інтерпретація, лексичний нонсенс, перекладацький експеримент, переклад.

Исследуются особенности перевода лексического нонсенса. Установлено, что личностные характеристики переводчика оказывают значительное влияние на процесс перевода лексем-нонсенсов и выбор их переводческих соответствий. В результате эксперимента сделан вывод о том, что переводческое соответствие отображает особенности интерпретации каждого переводчика, а также факторы ее осуществления.

Ключевые слова: соответствие, интерпретация, лексический нонсенс, переводческий эксперимент, перевод.

The paper presents the analysis of the impact that interpretation of lexical nonsense has on selecting the translation equivalent. Lexical nonsense has been attracting attention of a wide range of specialists in humanities in general and those engaged in translation studies in particular. Nonsensical lexemes are of great interest for translators as they have no equivalents in other languages. Abundance of lexical nonsense in some literary works makes it extremely hard to translate; the process of translation can become a time-consuming and challenging occupation. It has been revealed that translator's personal characteristics are of primary importance while interpreting nonsense and selecting its equivalent. Translator's ability to perform creative thinking is a key condition for a successful translation solution. The experiment is a second step in examining the complex phenomenon of lexical nonsense. It focuses on particularities of every translator's perception of the nonsensical lexeme in the source language and his or her ability to reproduce it in the target language. The experiment has led to the conclusion that the translation equivalent reflects both particularities of every translator's interpretation and the factors underlying the interpretation process. The structure of the nonsensical lexeme, the context of the whole literary work, translators' own associations are among the main factors that have a great impact on the interpretation process. Regardless the diversity of translators' successful solutions there can be found similar approaches to selecting the final equivalent.

Key words: equivalent, interpretation, lexical nonsense, translator experiment, translation.

Розмаїття форм нонсенсу провокує дослідницьку зацікавленість широкого кола фахівців в галузі гуманітарних знань. Цей складний феномен приваблює перекладознавців, особливо в контексті подолання труднощів, пов'язаних як з перекладом численних його репрезентацій, так і всього художнього твору, до якого вони належать. Нонсенс є своєрідним викликом для перекладача – адже під час його перекладу не існує та не може існувати сталих перекладацьких рішень; кожного разу перекладач знаходить ся в процесі творчого пошуку, часом досить тривалого. Зосередження більш пильної уваги на особі перекладача як агента творчої дії, на „його складній креативній ролі у відборі, аранжуванні та навіть створенні своїх власних мовних засобів задля вирішення завдань та подолання труднощів перекладу” [5, с. 260] стає можливим за умови зміни дослідницьких пріоритетів. Вивчення особливостей перекладу лексичного нонсенсу з позицій діяльнісного підходу дозволяє врахувати особистісні характеристики перекладача в сукупності їх проявів під час перекладацького процесу, що зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Дана розробка є продовженням експериментальних досліджень вивчення лексичного нонсенсу, у процесі яких було визначено чинники, на основі яких здійснюється інтерпретація форм лексичного нонсенсу в залежності від ступеня їх ускладненості [1]. Дані психолінгвістичних експериментальних досліджень мають неабияку цінність для теорії перекладу, адже психолінгвістика концентрується на вивченні мовленнєвої діяльності людини, а переклад є її особливим різновидом [5; 9; 10]. В основі здійснення перекладу знаходяться психологічні процеси, а саме: розуміння вихідного тексту, його обмірковування та вибір форм мови перекладу [9; 10]. Отже, „виявлення психологічної основи перекладу є необхідною передумовою для пізнання його сутності” [10].

Враховуючи результати психолінгвістичного дослідження, здійснюємо перекладацький експеримент з **метою** встановити вплив інтерпретації лексичного нонсенсу на процес та результат перекладу, зокрема на вибір способу перекладу. Проблема перекладацьких експериментів активно дискутується серед фахівців-перекладознавців [2; 3; 5; 6; 7; 10; 11]. Перекладацькі експерименти дозволяють наблизитися до розуміння тих складних розумових операцій, які відбуваються у свідомості перекладача, або ж „що насправді відбувається, коли перекладають” [11, с. 177]. Враховуючи, що „галузь перекладу

надає широкі можливості задля експериментування» [7, с. 31], у відповідній літературі знаходимо розмаїття методик проведення експериментів [3; 7; 11]. Для власного дослідження обираємо методику проведення ретроспективного експерименту, тобто такого, що передбачає надання перекладацьких коментарів після закінчення роботи.

Ми здійснили перекладацький експеримент на **матеріалі** вірша *The Gletcher* відомого американського поета Ш. Сілверстайна – того ж самого твору, що й для вже згадуваного психолінгвістичного експерименту. Наводимо цей вірш:

*See the Gletcher in his cage,
His claws are sharp, his teeth are double.
Thank heaven he's locked up safe inside,
Or we'd all be in terrible trouble. (Shell Silverstein, The Gletcher)*

З тексту вірша стає відомим, що його головний герой – надійно замкнена в клітинці невідома істота **the Gletcher**, яка має гострі кігті та два ряди зубів. Поряд із текстом вірша Ш. Сілверстайн наводить малюнок, на якому зображено клітку. Автор пропонує читачеві здогадатися, яка істота прихована під вигаданою лексемою *the Gletcher*, та самим намалювати головного героя вірша.

Для участі в перекладацькому експерименті було залучено 37 студентів старших курсів факультету іноземних мов ХНУ імені В. Н. Каразіна. Вибір аудиторії обумовлено однією з вимог до проведення експерименту – відносною гомогенністю групи респондентів: „Для наукової цінності результатів експерименту ідеальною можна вважати аудиторію приблизно однакового рівня знань та навичок» [7, с. 31].

На першому етапі ми запропонували студентам зробити переклад вірша Ш. Сілверстайна українською мовою та надіслати переклад електронною поштою керівникові експерименту. На цьому етапі не висувалися будь-які вимоги до перекладу – ані до форми, ані до збереження рими та розміру тощо. Надаючи учасникам свободу дій, ми, по-перше, усвідомлювали складність роботи, оскільки наявність нонсенсної лексеми значно утруднює як інтерпретацію вірша, так і виконання перекладу. А будь-які жорсткі вимоги могли призвести до ще більшого ускладнення завдання та, відповідно, до зниження ступеню креативності перекладача, що негативно вплинуло б на результати перекладу. По-друге, задля здійснення мети експерименту ми були зацікавлені в усіх перекладах, незалежно від їх художньої цінності, тому що будь-який переклад є джерелом необхідної емпіричної інформації.

Другий етап експерименту розпочинався одразу ж після того, як учасник надсилав переклад. Так само електронною поштою студент отримував листа, в якому містилося завдання обґрунтувати власні думки щодо перекладу лексеми-нонсенсу – надати якомога детальну та розгорнуту відповідь, чому саме було обрано той чи інший варіант перекладу. Після відповіді учасник мав надіслати свій звіт про виконання перекладу керівникові.

Проаналізуємо отримані результати. Більшість учасників обрали віршований переклад – 32 (86%), переклади решти 5 учасників (14%) виконані в прозовій формі. Більшість перекладів – 25 (68%) – виконана українською мовою, решта 12 (32%) – російською. Неуважність з боку деяких учасників до вимоги експерименту – перекласти українською мовою – пояснюємо їхніми особистісними характеристиками. Попри вказані непорозуміння, ми враховуємо всі варіанти перекладів, адже вони всі відповідають меті нашого експерименту.

Результати проведеного дослідження свідчать, що переклад вірша з елементом лексичного нонсенсу *the Gletcher* виявився нелегкою справою, що змусила ряд учасників звернутися за порадою не тільки до словників, а й до носіїв мови: „В принципі, я замордувалася. ... Я прочитала весь вірш, 3 години просиділа в Інтернеті, поцікавилася навіть у американців. Але, на жаль, нонсенс як був таким, так їм і залишився” (звіт № 1). Або інший звіт: „Оскільки я не відчуваю мови так гарно, як, скажімо, її носій, тож я йому й написала. Та не одному. Ми разом довго обговорювали” (звіт № 8).

Відсутність лексичної одиниці *the Gletcher* у внутрішньому лексиконі змусила учасників звернутися до ряду допоміжних засобів, серед яких першість належить різноманітним словникам. 36 (97%) учасників експерименту вказують, що звертання до словників було першим етапом їх роботи. Тільки один респондент вказав, що не звертався до жодного зі словників чи довідкових видань, а керувався лише власними асоціаціями (звіт № 13). Пошуковою системою Гуггл користувалися 28 респондентів; 1 учасник вказав, що звертався до перекладацьких форумів. Ще 2 учасники звернулися до біографії автора, що свідчить про зацікавленість у завданні та про високий ступінь сумлінності та відповідальності під час його виконання: „Перед перекладанням даного компоненту ознайомилась із біографією та творчістю автора в Інтернет ресурсах” (звіт № 2).

Спроби простежити етимологію слова зазнали поразки: „Не

знайшла в словнику жодного англійського слова, від якого вона [лексема] могла б бути утворена” (звіт № 12). В мережі Інтернет більшість запитів відсилає до зображення зброї: „Більшість результатів Гуггл-пошуку слова *Gletcher* видають посилання на пневматичну зброю з відповідною назвою” (звіт № 20), що в жодному разі не влаштовує перекладача кумедного дитячого вірша.

Але, незважаючи на складність перекладу, всі учасники експерименту впоралися з цим непростим завданням. Найбільш широко вживаним засобом перекладу лексеми-нонсенсу *the Gletcher* виявилось транскодування (16 випадків). Так, нами зафіксовані різні його форми: „*Глетчер*” (1 випадок), „*Глечер*” (1 випадок), „*Глетчер*” (12 випадків). Поширене вживання цього способу перекладу учасники експерименту пояснюють, насамперед, тим, що вони проінтерпретували лексему-нонсенс як ім’я або назву персонажу та продемонстрували обізнаність щодо перекладу власних назв: „власні назви, як правило, не перекладаються, а передаються максимально близько до оригіналу” (звіт № 5).

Враховуючи, що лексема *the Gletcher* „підказана уявою автора і не співвідноситься з жодним словом, зафіксованим у словнику” (звіт № 23), респонденти вирішили зберегти авторську прагматичну інтенцію – дати можливість читачу відчутти незвичність вигаданої істоти. Транслітерована одиниця „*Глетчер*” для українських читачів так само залишається невідомою та неординарною.

Два учасники використали адаптивне транскодування – вони додали до лексичної одиниці *the Gletcher* українські словотвірні форманти „для того, щоб українською мовою вона [власна назва] також звучала чудернацько” (звіт № 10). У зазначений спосіб учасники отримали варіанти „*Глечирисько*” та „*Глетчук*”. Наведемо один з варіантів перекладу:

*Глянь, Глечирисько у клітці,
Його пазурі страшні, зуби в два ряди,
Небу дяка, він у клітці,
А то всі б були бліді (Глечирисько, переклад № 10).*

Менш численну, але не менш вагому для результатів експерименту групу складають узуальні та okazіональні відповідники, обрані або утворені учасниками експерименту на основі власних асоціацій, що виникли в результаті інтерпретації лексеми-нонсенсу та всього вірша.

Переклади низки учасників експерименту – *Кусака, Жмака-*

Кусака, *Шухарик*, *Халепник* – вказують, що під час інтерпретації нонсенсної одиниці її структура відіграла вирішальну роль. Наприкінці лексичної одиниці **Gletcher** можна чітко розпізнати слотовірний формант – суфікс *-er*, який використовується для утворення узуальних лексичних одиниць зі значенням „діяч” за моделлю $V+ -er > N$ [12]. Запропоновані українські відповідники вказують, що перекладачі врахували в мові перекладу структуру лексеми вихідної мови. Згідно з правилами українського словотвору, суфікси *-к(а)*, *-ик*, *-ник* вживаються задля формування іменників на позначення особи як виконавця певної дії або роду заняття, або як носія певної процесуальної ознаки, що визначає його поведінку [4; 8]. Отже, *Кусака* – той, хто кусає, *Жмака* – той, хто жмакає, *Шухарик* – напевно, той, хто бешкетує, не може всидіти на одному місці (від російського „шухарить”), а *Халепник* – той, хто спричиняє халепу іншим. Наводимо один з варіантів:

Подивись на Халепника у клітці!

Гострі кігті, ікла в два ряди.

Добре, що він замкнений надійно –

Інакше ми були б усі в біді (Халепник, переклад № 18).

Інші респонденти вказують, що інтерпретація відбулася переважно на основі контексту всього вірша: „Прочитавши віршик, я подумала, що ця істота описується як страшна, така, що наводить жах, залякує” (звіт № 6). Учасники експерименту обрали узуальні лексеми, які активізують у свідомості українських читачів концепти ОСТРАХ, ЖАХ, НЕБЕЗПЕКА. Нижче наводимо один з перекладів:

Поглянь на Звіра у клітині,

Гостренькі когитки та зуби в два ряди,

Замок надійний – от нам пощастило

А то б скоріш тікали звідси ми (переклад № 8).

Такі варіанти, як „*Чудовисько*”, „*Страшко*” дещо пом’якшують загальну тональність вірша за рахунок їх словотвірних особливостей. Так, додавання до основ суфіксів *-иськ* та *-к(о)* використовується в українській мові для вираження категорії суб’єктивного ставлення; ці суфікси надають слову відтінків здрибнілості, формують різні експресивно-оцінні значення похідних слів [4; 8]. Аналіз варіантів перекладу довів, що всі респонденти усвідомлювали цільову аудиторію вірша – дітей – та максимально врахували дитячі прихильності. Зазвичай маленьким читачам подобаються всілякі страховиська, але ж вони мають бути не жахливими, а, швидше,

веселими. Так, авторка варіанта „*Страшко*” зазначає у звіті, що прагнула передати кумедний настрій вірша: „Наступною думкою моєю було, що страшна істота легко може називатися *Страшком* у простому дитячому кумедному віршику” (звіт № 6):

*Дивися на **Страшка** у клітці:*

З його кігтями й пазурами та надто гострими зубами.

Який страшний він, Боже збав!

Якби хтось випустив із клітки,

Було б нам всім непереливки.

А так закритий він сидить,

*Та лиш очима миготить (**Страшко**, переклад № 6).*

Веселий настрій дитячого вірша так само врахований учасником, який запропонував назвати істоту „*Зубастик*”. Іменник зі зменшувально-пестливим значенням, утворений за допомогою суфікса *-ик*, так би мовити, вбиває одразу двох зайців: з одного боку, створює необхідне жартівливе емоційне забарвлення, що так подобається малюкам, а з іншого – змальовує головного героя вірша, підкреслюючи провідну рису його зовнішності – два ряди зубів.

Авторка наступного варіанта перекладу – „*Чупакабра*” – також наголошує на важливості враховувати смаки та прихильності читачів вірша: „Беручи до уваги той факт, що вірш розрахований на дитячу аудиторію, на мою думку, даний еквівалент хоча і несе в собі негативні характеристики істоти, але в той же час є кумедним” (звіт № 2). Контекст вірша надихнув респондента на асоціацію з широко відомою небезпечною твариною, яка коїть лихо навколо себе та завдає шкоди та збитків, – з Чупакаброю, – назва якої й була запозичена для власного перекладу: „Після прочитання вірша склалося враження, що описана істота *Gletcher* є небезпечною, негативною істотою, тому був вигаданий еквівалент *Чупакабра*, який викликає трошки негативні асоціації” (звіт № 2):

*Дивись, то у клітці сидить **Чупакабра**,*

З гострющими кігтями, з величезними зубами.

Добре, що захована вона під замками,

*Хіба що лихо від неї, немає добра (**Чупакабра**, переклад № 2).*

Для двох респондентів у виборі варіанта перекладу вирішальну роль відіграло візуальне зображення – малюнок з кліткою. Так, одна з учасниць утворила власний оказіональний відповідник „*Птах-Барарах*”, мотивуючи своє рішення так: „вирішила що це птах, адже у клітці зазвичай тримають птахів” (звіт № 4).

Інший учасник утворив частково транскодований відповідник: „Глетчер-птаx”. Сполучення в одній лексемі транслітерованої одиниці *Глетчер* та узуальної *птаx* мотивоване додержанням рими та розміру вірша перекладу, який ми наводимо нижче:

В залізній клітці

Глетчер-птаx

На всіх наводить жах!

У нього зуби в два ряди,

У нього кігті, як дроти.

Не оминати б нам біди,

Та Слава Богові, той птаx

Живе у клітці, не в лісах! (Жахливий Глетчер, переклад № 30).

Наступні два відповідника – „Білозуб” та „Острокол” – сформовані за рахунок складання основ узуальних лексем – **білий** та **зуб** – та **острий** та **колоть** (рос.). Вочевидь, утворення лексичних одиниць свідчить, що для одного з перекладачів основною рисою героя була його зовнішність – білі зуби, а для іншого провідну роль відіграла особистісна характеристика персонажу – здатність колоти всіх оточуючих.

Техніка утворення відповідника „*Страхобрук*” співпадає з наведеними вище одиницями – маємо складання основ двох узуальних лексем: **страх** та **брук**. Проаналізувавши звіт авторки цього варіанту, ми дійшли висновку, що її переклад з’явився в результаті тривалого творчого пошуку, спрямованого на вигадування власного оригінального рішення. Учасниця вказує на те, що з самого початку роботи вона була налаштована на творчість, винахідництво: „... істота вочевидь зла та небезпечна, тож я намагалася вигадати еквівалент, що також звучав би небезпечно. Тут вже тільки моя фантазія, каюся” (звіт № 1). На наступному етапі учасниця відкинула варіанти, що її не влаштували: „перекладати якимось на зразок “*страшко*” було для мене неприпустимим, тому що у тварини є ім’я, а не просто загальне слово, яке підійде для будь-якої монстроподібної істоти”. Після чого вона зробила спробу пригадати, як у відомих з дитинства казках називають негативних персонажів: „Я пригадала наші казки, як у нас звали нехороших звірів, та просто спробувала придумати ім’я, яке б звучало зловісним чином” (там само). Та, нарешті, з’явився її власний варіант „*Страхобрук*”.

Варіанти перекладу, наведені нижче, були „підказані” перекладачам фонетичним характеристиками лексеми-нонсенсу, а са-

ме її фонологічною схожістю з узуальними одиницями. Фонетичне оформлення лексичного нонсенсу *Gletcher* викликало асоціації певної групи респондентів з узуальними лексичними одиницями не тільки англійської мови, а й інших мов, відомих респондентам.

У одній учасниці експерименту фонетичне оформлення лексеми-нонсенсу асоціювалося з лексичною одиницею англійської мови *catcher*, в результаті чого вона задля перекладу обрала узуальний відповідник російською мовою: „*Ловец*”. Наводимо її обґрунтування: „Я переклала *Gletcher* як *Ловец*, проводячи паралель з *catcher*” (звіт № 24).

Інший респондент вказує на асоціацію з російським словом „*глотать*”. Шляхом перекладу українською – „*ковтати*” – та подальшим утворенням іменника було сформовано оказіональний відповідник „*Ковтунчик*”: „В мене відразу виникла асоціація зі словом „*ковтати*”, хоча це слово й зовсім не схоже на „*swallow*”. Скоріш за все, це слово якось схоже на російське „*глотать*”. Це складно ще якось пояснити, бо асоціація виникла раптово. Залишалось лише утворити іменник від цього дієслова. Єдиним можливим варіантом для мене був іменник „*ковтунчик*”, який підходить для назви істоти” (звіт № 15):

Сидить Ковтунчик в своїй клітці:

Довгі зубки, гострі кігті.

Не випускайте його звідти,

А то від лиха не втекти (Ковтунчик, переклад № 15).

Не можемо не звернути увагу й на звіт, в якому учасниця вказує на власні асоціації з німецьким словом *Gletscher* – *льодовик*. Так, у звіті 32 міститься така інформація: „асоціативний ряд побудувався в бік чогось доісторичного, холодного та льодовикового”. Але, поміркувавши, перекладачка вирішила, що *Gletcher* – власна назва, яку треба залишити без креативного видозмінювання: „переклала, як назву – транскрибуванням” (звіт № 32).

У результаті експерименту зроблено висновки, що інтерпретація має вирішальний вплив на процес та результат перекладу. З одного боку, варіанти перекладів відображають ознаки та характеристики персонажа, які було схоплено перекладачем в результаті інтерпретації. З іншого – те, на основі яких факторів відбулася інтерпретація: на основі структури, контексту або власних асоціацій, що виникли стихійно під впливом звукової подібності до узуальних одиниць будь-якої мови, відомої перекладачеві. На ви-

бір варіанта чималий вплив чинять особистісні характеристики перекладача, насамперед, його установка на креативність, винахід, оригінальність. В основі обирання відповідника у відносно гомогенної групи респондентів перебувають дещо різні чинники, які напряму залежать від здатності інтерпретувати нонсенсну лексему. Незважаючи на розмаїття перекладів, можна простежити спільні тенденції у виборі та/або утворенні перекладацького відповідника.

Перспективи полягають у вивченні асоціативного аспекту перекладу лексичного нонсенсу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вороніна К. В. Інтерпретаційний потенціал лексичного нонсенсу / К. В. Вороніна, О. В. Ребрій // Наукові записки. Сер. : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 115. – С. 96–100.
2. Комиссаров В. Н. Переводоведение в XX веке: некоторые итоги / В. Н. Комиссаров // Тетради переводчика. – М. : МГЛУ, 1999. – Вып. № 24. – С. 4–20.
3. Овсянникова Е. В. Эксперимент в переводоведении / Е. В. Овсянникова // Вісник Сумського державного університету. Сер. : Філологічні науки. – Суми : СумДУ, 2003. – С. 183–187.
4. Плющ М. Я. Граматика української мови: У 2 ч. – Ч. I: Морфеміка. Словотвір. Морфологія / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 2005. – 286 с.
5. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі: монографія / О. В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
6. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М. : Международные отношения, 1974. – 216 с.
7. Рецкер Я. И. О переводческом эксперименте / Я. И. Рецкер // Тетради переводчика : науч.-теор. Сб. – М. : МГЛУ, 1999. – Вып. 11. – С. 31–40.
8. Сучасна українська літературна мова : підручник / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.] ; за ред. А.П. Грищенка. – [2-ге вид., перероб. і доповн.]. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.
9. Сыроваткин С. Н. Теория перевода в аспекте функциональной семиотики : [учебное пособие] / С. Н. Сыроваткин. – Калинин : Калининский государственный университет, 1978. – 84 с.
10. Швейцер А.Д. Теория перевода : Статус, проблемы, аспекты [Электронный ресурс] / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/shveyz/.
11. Kussmaul P. Think-Aloud Protocol Analysis / P. Kussmaul, S. Tirkkonen-Condit // Translation Studies TTR : traduction, terminologie, redaction. – 1995. – Vol. 8, № 1. – P. 177–199.
12. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Electronic resource]. – Access : <http://dictionary.cambridge.org/>.